

ŽIBARTAS JACKŪNAS

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

PRASMĖ IR KONTEKSTAS KAIP TEORINIS ESTETIKOS PRINCIPAS

Meaning and Context as a Theoretical Principle of Aesthetics

SUMMARY

The article constitutes an attempt to conceptualize the so-called “natural” or “neutral” standpoint towards phenomena of reality, and to reveal its impact upon aesthetic investigations. It is suggested that a “natural” standpoint can be linked with the general meanings lying at the basis of personal experience. Contrary to actual meanings, which manifest themselves in the realm of empirical interpretation and are *context-bound*, general meanings are, to a large extent, *context-free*. The article proposes some arguments in favour of the view according to which many fruitful solutions to aesthetic problems can be found by taking into account the conception of the context-bound meaning. The heuristic role of this concept is shown by way of examination of the so-called paradoxes of tragedy and fiction. The discussion provided in the article allows us to conclude that contextual or context-bound meaning plays a significant role in aesthetics as its theoretical principle.

Ilgą laiką Vakarų teorinėje sąmonėje vyraavo nuomonė, kad tikrovės pažinimas, įvairios teorinės jos rekonstrukcijos ikūnija ir išreiškia „natūralų“, „neutralų“, „normalų“, „universalų“, tarsi „iš niekur“ kylantį asmens žvilgsnį į pasaulį. Tokios nuomonės apraiškų galima ir šiandien aptikti įvairiose žinojimo srityse, tarp jų ir estetikoje. Šiuolai-

kinė mokslinio pažinimo metodologinė patirtis atveria galimybę parodyti tokios kontekstinių veiksmų tariamai nesaistomo pažinimo sampratos silpnynes ir jų lemiamus teorinius padarinius. Tačiau nė viena mokslinio žinojimo sritis nėra kol kas suskubusi juos įvardyti ir išsamiai įvertinti. Ne išimtis šiuo požiūriu yra ir estetika.

RAKTAŽODŽIAI: prasmė, kontekstas, interpretacija, „natūralus“ požiūris, estetika.

KEY WORDS: meaning, context, interpretation, “natural” standpoint, aesthetics.

1. ŠIUOLAIKINĖ „NATŪRALAUS“ PAŽINIMO SAMPRATOS KRITIKA

Požiūris į pažinimą kaip į tariamai natūralų, neutralų, nešališką, konteksto nesąlygojamą, objektyvų tikrovės reiškinių atspindį, atvaizdą ar aprašymą remiasi prielaidomis ar nuostatomis, kurios viena kitą papildydamos ar pamedamos, susiklosto į daugiau ar mažiau derančių argumentų visumą. Tai įsitikinimas, kad: 1) egzistuoja tikrovė tokia, „kokia yra pati savaime“; 2) tikrovės reiškiniai turi jų prigimtį įkūnijančią esmę; 3) pažinimas geba objektyviai atspindėti tikrovę tokia, „kokia ji yra pati savaime“, atskleisti objektyvią reiškinų esmę; 4) žmonių prigimtis yra iš esmės viena, universali; 5) žmogaus protui būdinga universali loginė struktūra, dėl kurios asmuo pajėgia pažinti dėsningą, pastovią išorinio pasaulio sandarą ar tvarką; 6) pažinimo procese asmuo atsiveria kaip skaidrus, sociokultūrinio konteksto nesąlygojamas subjektas; 7) pažinime galima remtis akivaizdžiomis, abejonių nekeliančiomis, pagrindimo nereikalaujančiomis prielaidomis ar duomenimis; 8) pažinimas remiasi universaliais, istoriškai ir kultūriškai nesąlygojamais racionalumo standartais; 9) pažinimas *sensu stricto* tapatinamas su gamtamoksliniu pažinimu, grindžiamu patikimais stebėjimo duomenimis; 10) tikrovės sandarą, reiškinų esmę perteikiantiems mokslodėsniams būdingas universalumas, visuotinio taikymo galimybė; ir kt. Vadovaujantis tokiomis nuostatomis, sunku nepasiduoti išpuzdžiui, kad „kiekvienas kalba kaip bendrojo diskurso atstovas. Išvalgos ir ištaros tampa universalaus proto anoniminio diskurso dalimi“¹.

Dabartinėje teorinėje kultūroje vyraujančios mąstymo paradigmos šalininkai, ypač postmodernizmo, neopragmatinės filosofijos atstovai, į daugelį paminėtų nuostatų ir jomis grindžiamą „neutralaus“ pažinimo sampratą žvelgia kritiškai arba iš viso ją atmeta. Bene gausiausias kritinių argumentų aruodas yra susijęs su nūdieniame teorinės kultūros pasaulyje tolydžio vis stipriau įsitvirtinančiu interpretaciniu požiūriu į tikrovę ir jos pažinimą.

Daugeliui šiandieninių filosofų, ypač postmodernistų, nekelia abejonių, kad „pasaulis neegzistuoja kaip daiktas savyje, nepriklausomai nuo interpretacijos; veikia tik dėl interpretacijų ir per jas jis tampa būtimi“². Žmogus yra priverttas interpretuoti suvokiamus reiškinius, nes „...neįmanoma tiesioginė prieiga prie daiktų pačių savaime, grynų faktų...“³. Hermeneutikos patirtis nedviprasmiškai rodo, kad mes negalime „iššokti“ iš interpretacijos proceso ir tiesiogiai patirti tai, kas gali būti įvardijama kaip tikrovės „...*arche*, principas, esmė ar galutinė struktūra“⁴. Pasak G. Vattimo, hermeneutinė filosofija ir ypač H.-G. Gadameris „...išgrindė kelią pripažinimui, kad visas žmogiškasis patyrimas turi interpretacinį pobūdį“⁵. Dėl šios aplinkybės nėra negalimas „transcendentinis požiūris“ į tikrovę, t. y. toks požiūris, kurio nesaistytų „mūsų dabartinių vaizdinių sistema“⁶. Interpretacija visada įkūnija tam tikrą požiūrį, perspektyvą, todėl mūsų pateikiami „...pasaulio aprašymai visada būna perspektyviniai...“⁷. Kitaip tariant, turime pripažinti, jog

„...esama skirtingų „pasaulio“ ar Būties perspektyvų...“⁸, „...susitaikyti su skirtingų prieštaringo ir sudėtingo pasaulio interpretacijų sambūviu“⁹.

Suvokiamų tikrovės reiškinių interpretacija remiasi įvairiais požiūriais – istoriniu, kultūriniu, socialiniu, konceptuali – sąlygota asmens patirtimi. Patirtį determinuojančių veiksnių savitumas lemia ir semantinę interpretacijos perspektyvos bei interpretacijos išdavos – prasmės – savitumą. Interpretuojantysis negali būti laikomas „skaidriu“, patirties nesaistomu, „neutraliu“ subjektu¹⁰, nes „...negali būti neutralaus, kultūriškai nesalygoto požiūrio, iš kurio galėtume žvelgti į tikrovės prigimtį ir ją suprasti“¹¹. Anot H.-G. Gadamerio, „...mes visada esame įtraukti į savo tradiciją“¹², savotiški žaidimo dalyviai, todėl negalime užimti „neutralaus požiūrio“¹³. Interpretuojančio asmens „išsaknijimas“ tradicijoje teikia dingstį atmesti bet kokią pretenziją kalbėti „iš niekur“¹⁴.

Šiuolaikiniai teoretikai, pabrėždami subjektyvių, interpretacinių veiksnių įtaką žmogaus sąmonėje istoriškai susiklostantiems tikrovės, jos reiškinių vaizdams, nedvejodami stoja į vieną gretą su tais ankstesnių laikų mąstytojais, pavyzdžiui, F. Nietzsche, kurie bet kokią „...nesuinteresuotą, mokslinę, visiškai racionalią objektyvios, neutralios tiesos paiešką laikė metafizinio mąstymo iliuzija“¹⁵. Pripažinus, kad jokia interpretacinė perspektyva negali būti laikoma išskirtine, „privilegiuota“, išreiškiančia tariai objektyvią, neutralią, bešališką, tikrąją suvokiamų tikrovės reiškinių sampratą, kurią pasitelkus galėtų būti spren-

džiama apie kitų nuomonių ar sampratų teisingumą, atsisakoma požiūrio, jog esama „privilegiuotų vaizdinių“¹⁶. Požiūrių ir interpretacijų įvairovė yra paskatinusi prancūzų poetą P. Valéry tvirtinti, kad „nėra tikrosios teksto prasmės“¹⁷. Pritardamas tokiam požiūriui R. Rorty teigia, kad „joks žinių sandas nieko nesako jums apie tekstų ar skaitymo prigimtį. Nes nė vienas iš jų prigimties neturi“¹⁸.

„Natūralaus“ ar „neutralaus“ pažinimo sampratos pamatai klibinami ir atmetant nuostatą, jog jame besireiškiantys racionalumo standartai yra universalūs, nepriklauso nuo konkrečių socialinių ar kultūrinių veiksnių, konteksto. Kaip priešprieša šiam požiūriui iškeliamą nuomonę, jog nėra jokių apiorinių „pažinimo ir jo pagrindimo standartų“¹⁹, reiškiamas įsitikinimas, kad į racionalumą dera žiūrėti kaip į „istoriškai ir kultūriškai sukurtą“ dalyką²⁰.

Kritika, kurios susilaukė pažinimo samprata, grindžiama tariamai natūraliu ar neutraliu asmens požiūriu į suvokiamus tikrovės reiškinius, yra, iš esmės, pelnyta. Iš tikrųjų, bandymas stotis į neutralaus pažinimo plotmę prilygintinas iliuziniam asmens siekiui išsivilksti iš semantinio savo sociokultūrinės patirties rūbo ir pažvelgti į tikrovę ribotos subjektyvios patirties nesudrumstomis, dieviškomis akimis. Šiame kontekste pravartu priminti T. Eagletono pastabą, kad „objektyvumas nereiškia sprendimo iš niekur. ... Tik žvelgiant į tikrovę tam tikru kampu, ji gali jums atsiskleisti“²¹.

Nors „neutralaus“, kontekstiškai nesaistomo pažinimo samprata buvo aršiai puolama ir toks puolimas nėra vi-

siškai liovęsis, ji nėra galutinai palaužta. Jos atsparumą galima, matyt, aiškinti ir tuo, kad nėra įtikinamai išskleistas

„natūralaus požiūrio“ į pasaulį turinys, kad pati ši sąvoka nėra tinkamai konceptualizuota.

2. „NATŪRALAUS POŽIŪRIO“ SAMPRATA: BANDYMAS KONCEPTUALIZUOTI

Vargu ar reikia abejoti tuo, kad vadinamasis „natūralus“ ar „neutralus“ požiūris į tikrovę tėra tik vienas iš daugelio skirtingų požiūrių, supratimo perspektyvų, per kurias reiškiasi interpretacinis asmens santykis su pasauliu. Šis požiūris pasižymi savitais bruožais, kurių teorinė mintis nėra išsamiau išryškiniusi, todėl čia pateikiama „natūralaus požiūrio“ samprata negali būti laikoma kažkuo daugiau nei hipotetinių pradų įtakos neišvengiančia sąvokos išsklaida.

„Natūralaus požiūrio“ teorinės konceptualizacijos kontekstas aprėpia keletą aspektų, be kurių būtų neįmanoma suprasti šio požiūrio esmės.

Pirmiausia tai yra pripažinimas, kad žmogaus dvasinis santykis su suvokiamais tikrovės reiškiniiais yra interpretacinis. Visa individo sąmonės veikla, asmens dvasinis gyvenimas yra iš esmės interpretaciniai, intencionalūs, sąlygojami interpretacijos rezultatų. Kad ir kokią dvasinės raiškos sritį paimtume – pažinimą, vertinimą, mokslą, meną, religiją, moralę – visos jos skleidžiasi per interpretacijos procesus. Interpretaciniėje terpėje gyvuoja ir žmogaus veikla: joks sąmoningos žmogaus veiklos aktas nevyksta atsietai nuo interpretacijos.

Kitas „natūralaus požiūrio“ konceptualizacijai svarbus aspektas sietinas su supratimo, prasmės reiškinių sritimi.

Supratimas ir jo išdava – prasmė – itin glaudžiai su interpretacijos procesu susiję dalykai. Interpretacija yra vyksmas, „užgęstantis“ savo padarinyje – supratime arba nesupratime, t. y. tam tikroje prasmėje. Tiek supratimas, tiek jo priešybė – nesupratimas – visada yra tam tikru požiūriu santykiniai, istoriškai kintantys. Nesama nei universalus, nekintančio supratimo, nei universalus, nekintančio nesupratimo. Tas pat pasakytina apie supratimo (nesupratimo) išdava – prasmę. Prasmė gali būti laikoma apibrėžta tik tam tikrame kontekste. Supratimo rezultatas – prasmė – apibrėžia ir semantinį nesupratimo turinį, ir priešingai.

Dar viena svarbia „natūraliam požiūriui“ apibrėžti teorinio konteksto dalimi laikytina prasmės semantinės struktūros koncepcija. Į semantinį prasmės turinį, jos sąrangą galima žvelgti įvairiai. Kiekvienas toks požiūris atveria savitą prasmės sąrangos sampratą, atskleidžia savitą prasmių ar jų sudėtinių dalių tipologiją.

Šiame straipsnyje pravartu skirti pažintines, vertinamąsias bei veiklos prasmes arba atitinkamus – pažintinį, vertinamąjį, veiklos – prasmės dėmenis. Kiekvienas iš šių dėmenų reiškiasi kaip integralus atitinkamo konteksto – pažinimo, vertinimo, veiklos – prasminis san-

das, be kurių būtų neįmanoma jokia asmens dvasinės ar praktinės raiškos forma. Žiūrint į prasmes kitokiu, pavyzdžiui, jų raiškos skirtingose sociokultūrinės veiklos srityse, požiūriu, gali būti skiriamos mokslinės, religinės, etinės, meninės, filosofinės, kasdienės patirties ir kitokios prasmės.

Požiūrio ar perspektyvos, kurios plotmėje atliekama suvokiamų reiškinių interpretacija, pobūdį daugiausia lemia asmens tikslai. Jie netiesiogiai – per aktualizuojamą perspektyvą, interpretacinę schemą – sąlygoja ir interpretacijos metu susiklostančių prasmų fenomenologiškai suprantamą intencinį turinį.

Pažinimo atveju intencijos turinyje fiksuojami tokie suvokiamos tikrovės reiškiniai, jų savybės, ryšiai, kuriuose neatsispindi interpretuojamų reiškinių santykis su interpretuojančio asmens interesais, poreikiais, vertybių sistema. Pažintiniame kontekste susiklostančios prasmės padeda suprasti, identifikuoti suvokiamus reiškinius, savybes, priskirti juos tam tikrai reiškinių klasei, atsakyti į klausimą, kokios priežastys lėmė vienkelių ar kitokių reiškinių atsiradimą ar tam tikrą jų raiškos pobūdį.

Vertinimo atveju intencijos semantinis turinys keičiasi. Šalia pažintinio dėmens, kuris leidžia identifikuoti, atpažinti suvokiamą reiškinį, savybę, ryšį, atsiranda kitas prasmės dėmuo, kuriame atsispindi reiškinio santykis su interpretuojant aktualizuota asmens vertybine patirtimi, įkūnijančia jo aktualius interesus, poreikius, vertybes. Vertybiniame intencijos sande „nusėda“ reiškinio vertybinio įprasminimo semantinė išdava – vertybinė (vertinamoji) prasmė. Kaip ir

bet kokia kita prasmė, ji yra interpretacijos rezultatas. Vertinimas, kaip ir pažinimas, yra savita asmens interpretacinio santykio su pasauliu išraiška, savita supratimo (nesupratimo) raiškos sritis.

Kalbant apie vertybinę prasmę ar vertybinį prasmės sandą pravartu priminti, kad būtent su šiuo sandu pirmiausia sietinos tokios žmogaus dvasinio gyvenimo apraiškos kaip emocijos, išgyvenimai, jausmai. Pažintinė prasmė, pavyzdžiui, reiškinio sąvoka, teorija, suvokiama atsietai nuo asmens poreikių, interesų, vertybių konteksto, paprastai nepažadina jo emocinės reakcijos. Šią visada sąlygoja vertybinis prasmės sandas. Todėl pagrįstai teigiama, kad žmogaus išgyvenamos emocijos esti prasmingos, įprasmintos, t. y. tiesiogiai vertybinio, o netiesiogiai – ir pažintinio – prasmės dėmenų saistomos.

Pažintinio ir vertybinio prasmės dėmenų ryšiui nebūdingas simetrijos santykis. Vertybinis sandas nesireiškia atsietai nuo pažintinio prasmės sando: vertinimas visada suponuoja asmens pažintinį santykį su vertinamais reiškiniais ar jų savybėmis, ryšiais. Pažintinio santykio ir jo terpėje susiklostančios pažintinės prasmės loginis implikacijos ryšys nesieja su vertinamąja prasme. Moksle, kitose pažintinių tikslų saistomose žmogaus veiklos srityse neretai dedamos pastangos, kad į pažinimo rezultatus – teorijas, sąvokas, hipotezes – nepakliūtų asmeninių vertybinių požiūrį išreiškiančios prasmės, kad jos nepakirstų tyrimo išdavų objektyvumo.

Pažymėtina viena ligi šiol Vakarų filosofinėje mąstysenoje tebesireiškianti prasmės sampratos ypatybė – polinkis

absoliutinti pažintinį suvokiamų reiškinių prasmės sandą. Paklūstant metafizinio mąstymo tradicijai linkstama interpretacinį žmogaus santykį su tikrove tapatinti su pažintiniu santykiu, o interpretacijos išdavys – prasmės – su pažintinėmis prasmėmis. Todėl supratimą ir prasmę nevengiama vaizduotis kaip iš esmės pažintinio pobūdžio dalyką. Dėl šios priežasties vertybiniai prasmės dėmenys neretai lieka už teorinės sąmonės dėmesio ribų, ir tai reiškia redukcioništinį supratimo procesų suvokimą, jų epistemologizaciją, nepelnytą deaksiologizaciją. Vertybinio interpretacijos dėmens nepaisymas tyrinėtojus stumia į keblią padėtį, kai reikia paaiškinti žmogaus jausminės sferos raišką interpretaciniame santykyje su tikrovės reiškiniais. Juk pažinimas ir jo rezultatus perteikiančios pažintinės prasmės tiesiogiai nenumato ir nereikalauja asmens emocinio atgarsio, jausminio atsako.

„Natūralaus požiūrio“ konceptualizacija negali apeiti tylomis dar vieno svarbaus savo konteksto aspekto: prasmės ir patyrimo santykių. Asmens patirtis, ją sudaranti prasmių sistema yra žmogaus interpretacinio santykio su pasauliu rezultatas. C. Geertzo nuomone, „...visa patirtis – tai interpretuojamoji patirtis“²². J. Derrida įsitikinimu, „bet kokia patirtis yra prasmės (Sinn) patirtis“²³.

Šiuolaikinė hermeneutikos bei fenomenologijos teorinė patirtis leidžia kalbėti apie du prasmės empirinės raiškos matmenis arba du skirtingus konkrečiame empirinės interpretacijos vyksme susiklostančios prasmės dėmenis.

Vienas jų sietinas su informacija, kuri atspindi individualias, atsitiktines,

t. y. kituose interpretacijos aktuose nesikartojančias, esinio savybes, tik tam tikram interpretacijos veiksmui būdingas aplinkybes, situaciją ar kontekstą. Šių konkrečių aplinkybių (*hic et nunc*) saistomas patyrimo sandas yra episteminiu bei egzistenciniu požiūriais labai svarbus: jis laiduoja situacijai adekvачią, racionalią asmens reakciją, elgseną, veiklą. Šio patyrimo sando sociokultūrinė reikšmė iš esmės apsiriboja konkrečių interpretacijos aktų apibrėžiančiomis reikšmėmis ir aplinkybėmis. Jis negali būti pasitelktas kitų, vėlesnių interpretacijų metu, nes jos vyks kitomis aplinkybėmis.

Kitas interpretuojant besireiškiantis patyrimo sandas tapatintinas su tuo žmogiškojo patyrimo klodu, kurį tradicija sieja su bendrybe, protu, universalioomis tiesomis, principais, normomis. Dalykas tas, kad interpretacijos vyksmas aprėpia informaciją, atspindinčią tiek individualias, nesikartojančias, tiek ir bendras suvokiamų esinių savybes. Informacija, perteikianti bendruosius, t. y. tolydžio konkrečiuose interpretacijos aktuose atsikartojančius, empiriškai suvokiamų esinių bruožus, ryšius, dėsingumus, būdingas jų raiškos aplinkybes, yra integralus, kiekviename interpretacijos vyksme besireiškiantis patyrimo, prasmės sandas. Jį galima būtų įvardyti *patirties* terminu, taip atribojant nuo patyrimo apskritai, kuris vienija abudu – ir individualybės, ir bendrybės – sandus. Patirtis *sensu stricto* yra bendrybės sritis. Patirtyje atsispindinčios bendrosios suvokiamų reiškinų savybės, ryšiai yra kalbos, kurios daugumas žodžių yra bendriniai, prasmių šaltinis²⁴.

Patirtis atlieka vaidmenį semantinio konteksto, kurio terpėje subjektas interpretuoja empirinio tikrovės reiškinių suvokimo metu patiriamą informaciją. Tikrovės interpretacijos ar mąstymo metu „...individualus aktas *eksploatuoja* bendrąją prasmę“²⁵. Tai yra pagrindinė patirties sociokultūrinė funkcija. Dėl jos pasaulis skleidžiasi prieš interpretuojantį subjektą kaip suprantamas: aktualiizuota bendroji patirtis padeda asmeniui identifikuoti (pažinti ar atpažinti) suvokiamus esinius, vertinti juos, vienaip ar kitaip reaguoti, veikti. Racionalus asmens santykis su pasauliu remiasi patiriamų reiškinių supratimu, kurį laiduoja jų interpretacija turimos patirties kontekste. Patirtyje glūdi esminiai semantiniai prasmės dėmenys – pažintiniai, vertybiniai, veiklos būdus, mokėjimus perteikiantys prasmės segmentai. Kitais žodžiais, patirtis yra semantiškai integrali pažintinių, vertybinių veiklos prasmų sistema, kurioje viešpatauja bendrybės žyme paženklintos prasmės, išvilktos iš individualybės, kontekstiškumo, nepakartojamumo rūbo.

Prasmė tiek savo individualiaja, tiek bendrąja pusėmis reiškiasi „...tik interpretacijos ir kritikos procese ir miršta kartu su juo“²⁶. Patirtyje glūdinčios prasmės susidaro abstrahavimo būdu: tolydžio atsikartojančiuose individualiuose interpretacijos aktuose asmuo atsirenka ir fiksuoja tai, kas suvokiamuose reiškiniuose jam yra svarbiausia, reikšmingiausia, esmingiausia, nuolat kartojasi. Šiuos kriterijus atliepanti informacija ir yra fiksuojama bendrosiose, patirtyje nusėdančiose prasmėse. Būtent šios pras-

mės, nuolatos kartodamosis interpretacijų metu, įsitvirtina žmogaus atmintyje ir kalboje. Esmingiausia jų ypatybė yra tai, kad jos yra abstrahuotos nuo tų konkrečiuose interpretacijos procesuose besireiškiančių prasmės segmentų, kuriuose atsispindi individualios, atsitiktinės, nesikartojančios, tik su atitinkamu interpretacijos kontekstu susijusios suvokiamų reiškinių ypatybės, ryšiai. Kitaip tariant, jos yra abstrahuotos nuo individualių kontekstinės prasmės dėmenų ir šiuo požiūriu yra nekontekstiškos, konteksto nesaistomos. Kita vertus, neturėtume užmiršti to, kad konteksto nebuvimas yra irgi savotiškas kontekstas. Nekontekstiškumas leidžia jas taikyti bet kokio konkretaus interpretacijos konteksto atveju, ko negalėtume teigti apie konkrečią, tik tam tikrame interpretacijos kontekste susiklostančią prasmę.

U. Eco ir daugelis kitų teoretikų nuomone, patirties ir kalbos žodžių reikšmę perteikiančiose prasmėse glūdinti informacija perteikia tokias suvokiamo reiškinio ypatybes, santykius, ryšius, kurių visuma leidžia jį suprasti kaip tam tikrą *tipą*, objektų klasės atstovą. Konkrečiame to paties reiškinio interpretacijos kontekste išryškėjanti prasmė, vienijanti ir bendruosius, ir individualiuosius semantinius segmentus, „tipinės“ prasmės atžvilgiu reiškiasi kaip nepakartojama pastarosios konkretizacija ar išraiška (*token*). „Žodis „katė“, – teigia U. Eco, – reiškia ir žymi, jei jums tai patinka, katės esmė (...) visomis aplinkybėmis, atsietai nuo bet kokio konteksto, ir todėl jos ženklavimo ir žymėjimo galia priklauso šiam leksiniam *tipui*“²⁷. Autorius pagrįstai pa-

žymi, kad mes atpažįstame individualius reiškinius todėl, jog „...susiejame juos su tipu, o tipus gebame susikurti todėl, jog patiriame individus“²⁸. Interpretacijos metu suvokiamas objektas tarsi subendrinamas, o bendroji interpretacinė schema individualizuojama. U. Eco išitikinimu, paraidinė (*literal*) kokio nors žodžio, tarkim, „pelės“, prasmė tapatintina su tuo, „...ką daugumas žmonių sieja su žodžiu „pelė“ įprastomis aplinkybėmis“²⁹.

Be to, pažymėtina, kad tiek U. Eco, tiek ir kai kurie kiti autoriai bendrąją, „tipinę“ prasmę paprastai suvokia kaip žmogaus pažintinio santykio su tikrove terpėje susiklostantį dalyką, tipo turinį tapatina su pažintiniu požiūriu suvokiama reiškinių esme. Kiti asmens patirtyje glūdinčių bendrųjų prasmų dėmenys, pavyzdžiui, vertybiniai, veiklos, lieka šešėlyje ir nevaizduoja ženklesnio teorinio vaidmens aiškinant interpretacijos, supratimo ar kitus reiškinius.

Žinoma, patirtį sudarančių bendrųjų prasmų kontekstinė nepriklausomybė nėra absoliuti. Prasmės negali būti visškai nepalietos to konteksto, kurio terpėje susiklosto. Tuo galime išitikinti palyginę, pavyzdžiui, žodžio „vanduo“ dabartinę žodyninę reikšmę („skaidrus, bespalvis upių, ežerų, jūrų skystis, vandens ir deguonies junginys (H₂O)“) su kasdienėje sąmonėje besireiškiančia vandens prasme, kurioje gali ir nebūti vandens cheminę sudėtį nusakančio semantinio dėmens. Tokio dėmens tikrai nebuvo tais laikais, kai vandens cheminę sudėtį buvo nežinoma. Mūsų patirtyje glūdinti kupranugario samprata, be abejo, ženkliai skiriasi nuo beduinų patir-

tyje susiklosčiusios šio žinduolio bendrosios prasmės, nes kontekstas, kuriame klostosi Afrikos klajoklių su šiuo gyvūnu susijusi patirtis, skiriasi nuo mūsų kaip diena nuo nakties.

Patirtyje glūdinčių bendrųjų prasmų raiška konkrečiuose interpretacijos vyksmuose taip pat priklauso nuo interpretacinio konteksto ypatybių. Įprastomis, standartinėmis, stereotipiškomis vieno ar kito reiškinių suvokimo aplinkybėmis asmens sąmonėje išitvieskiančios prasmės turinį gali „užpildyti“ tik esminiai, atraminiai bendrosios suvokiamo reiškinių prasmės segmentai, bemaž nepalikdami vietos individualiems, nepakartojamiems, tik su tuo ar kitu konkrečiu interpretacijos kontekstu susijusiems prasmės sandams. Kitaip tariant, konkrečiais interpretacijos atvejais susiklostančios prasmės gali skirtis pagal tai, kokią vietą jose užima interpretacijos metu aktualizuojamos bendrosios prasmės.

Apibendrinant išdėstytus samprotavimus apie „natūralų požiūrį“ ir juo grindžiamą „natūralaus“ ar „neutralaus“ pažinimo sampratą, darytina išvada, jog „natūralus“ požiūris į vieną ar kitą pasaulio reiškinį ir tokio požiūrio plotmėje susiklostanti jo prasmė paprastai esti tapatinama su asmens patirtyje išitvirtinusia bendrąja to reiškinių prasme, išsikristalizuojančia per aibę daugiausia kasdienio gyvenimo aplinkoje vykstančių atitinkamo reiškinių interpretacijos aktų. Ji yra savotiškai išgryninta, atsijota nuo konkrečiais interpretacijos atvejais besireiškiančių kontekstinių prasmės sandų. Joje telpa ne tik pažintiniai, bet ir kiti žmogiškosios patirties prasminiai sandai –

vertybinis, veiklos. Tačiau dėl patyrimo epistemologizavimo „natūraliame“ požiūryje besireiškiančią bendrąją prasmę nepagrįstai linkstama tapatinti vien su pažintine prasme, tiksliau – pažintiniu

bendrosios reiškinių prasmės segmentu. Neatrūksta ir bandymų „natūralų požiūrį“ tapatinti su mokslinio pažinimo terpeje besiskleidžiančiu interpretaciniu asmens santykiu su tikrovės reiškiniais.

3. „NATŪRALAUS“ POŽIŪRIO RAIŠKA ESTETIKOJE

„Natūralaus“ ar „neutralaus“ požiūrio poveikį galima išvelgti įvairių estetikos problemų aiškinimuose. Antai, vaizduojamojo meno samprata, referentinė kūrinio funkcija ar tikrovės reiškinų reprezentacija meno kūrinyje siejama su kūrinuose vaizduojamų esinių atpažinimu. Atpažinimo procedūra galima tik pažintinio santykio plotmėje. Vaizduojamo reiškinio atpažinimas remiasi kūrinio suvokėjo bendrosios patirties pažintiniu sandu, aktualizuojamu interpretuojant kūrinį. Jei šis patirties dėmuo suabsoliutinamas (o tai, kaip matėme, atsitinka neretai), vaizduojamojo meno kūrinio prasmę linkstama tapatinti vien su šiuo asmens patirties dėmeniu. Literatūros kūrinio atveju jo prasmė būtų siejama tik su tuo, kas vadinama paraidine, pažodine (*literal*), „paviršine“ ar „pirmos eilės“ kūrinio prasme, t. y. su tiesiogine literatūros kūrinio sakinių reikšme.

Dėl šitokios „neutralaus“ požiūrio sąlygojamos meno kūrinio prasmės sampratos išskyla aibės teorinių keblumų aiškinant tokias estetikos problemas kaip estetiškumas, estetinis išgyvenimas, jausminis kūrinį interpretuojančio asmens atsakas, vadinamieji tragedijos ar fikcijos paradoksai ir kt.

Būdingas tokio požiūrio į kūrinio prasmę sukeliama teorinių sunkumų

pavyzdys gali būti S. H. Olseno nuomonė apie literatūros kūrinų prasmę. Šis teoretikas tvirtina, kad „...literatūros kūrinio prasmės sąvoka yra menkai pateisinama“³⁰, ne itin reikalinga. Atrodo, kad paklusdamas tradicijai, į interpretacinių žmogaus santykių žvelgiančiai kaip į daugiausia pažintinį santykį, kurio terpeje atsiveria su pažintiniu suvokiamų reiškinų bendrosios prasmės dėmeniu siejama jų prasmė, autorius linksta patį literatūros kūrinio suvokimą tapatinti su jo prasmės supratimu. Jo įsitikinimu, toks prasmės supratimas palieka nuošaly kūrinio vertinimą – jis, o ne prasmės supratimas pirmiausia leidžia suvokti literatūros kūrinį kaip meno kūrinį.

Atrodo, kad tokį S. H. Olseno nusištamą prieš literatūros kūrinų prasmę lėmė šios aplinkybės: a) polinkis supratimą tapatinti vien su pažintiniu interpretacijos matmeniu; b) nuostata literatūros kūrinio prasmę prilyginti taip suvokiamo supratimo metu asmens aktualizuotos patirties pažintiniam dėmeniui; c) dėmesio stoka vertybiniam patirties sandams, kurie taip pat įeina į kūrinio interpretacijos metu aktualizuojamą suvokėjo patirties segmentą; d) nesuvokimas to, kad kūrinio perteikiama prasmė yra menininko atliekamo konkretaus interpretacijos vyksmo išdava, kurios nie-

kada neišsemia vien interpretacijos metu aktualizuotos patirties segmente glūdinčios bendrosios prasmės; e) galiausiai, skeptišką autoriaus žvilgsnį į literatūrinio kūrinio prasmę, matyti, paskatino ir nepakankamas dėmesys tai aplinkybei, kad interpretacijos metu išsiskleidžianti kūrinio prasmė taip pat yra individualaus interpretacijos vyksmo padarinys, kurio semantinis turinys negali būti siejamas vien su suvokėjo patirtyje glūdinčiomis interpretacijos sužadintomis bendrosiomis vaizduojamų reiškinių prasmėmis.

Galima spėti, kad „natūralų“ ar „neutralų“ požiūrį į tikrovės reiškinius ir jų suvokimą grindžiančios prielaidos yra veiksnys, skatinantis kai kurių tyrinėtojų neigiamą nuomonę apie pažintines meno galimybes. Amerikiečių estetikas J. Stolnitzas pabrėžia „pažintinį meno trivialumą“ ir teigia, jog „Meno tiesos esti daugiausia išskirtinai banalios“³¹. Prie kitokios išvados vargu ar galima prieiti, jei suvokiamo meno kūrinio prasmė siejama su tiesiogine kūrinyje vaizduojamų reiškinių prasme, padedančia juos atpažinti, ir jei ši prasmė tapatinama pirmiausia su interpretacijos metu aktualizuojamoje suvokėjo patirtyje glūdinčiomis pažintinėmis jų prasmėmis. Šios prasmės iš tiesų yra tam tikros interpretacinės bendruomenės nariams žinomos prasmės, sudaro bendrąsias jų patirtyje įsitvirtinusias prasmes ir šiuo požiūriu, be abejo, yra banalios, trivialios. Jeigu meno kūrinų prasmę išsemtų tik tokio pobūdžio prasmės, meninė kūryba atrodytų besanti menkas prasmis dalykas.

Panašių išvadų link kreipia ir kai kuriuose estetikos darbuose pateikiami vadinamųjų tragedijos, fikcijos paradoksų aiškinimai.

Tragedijos paradokso esmė siejama su iš pirmo žvilgsnio nelengvai paaiškinama aplinkybe: tragedijos, kaip meno kūrinio, žiūrovas ar skaitytojas, stebėdamas herojų ištikusius tragiškus likimo smūgius, suvokdamas jo išgyvenamas kančias, patiria tam tikrą dvasinį pasitenkinimą, katarsį, nors įprastinėmis gyvenimo aplinkybėmis žmogų ištikusios panašios negandos, kančios jo paties ir aplinkinių paprastai išgyvenamos skausmingai. Esama nemaža skirtingų teorinių bandymų paaiškinti tragedijos žiūrovų patiriamo pasitenkinimo priežastis³². Nesileidžiant į detalesnį šių bandymų aptarimą, dera atkreipti dėmesį į kelis jiems daugiau ar mažiau būdingus bruožus: a) polinkį tragedijos veiksmą stebinčio asmens emocinę reakciją suvokti kaip iš esmės vien paties tragiško herojaus objektyvių savybių, objektyviai tragiškais laikomų jo išgyvenimų lemiamą dalyką; b) dėmesio stoką tai aplinkybei, kad žiūrovas ar skaitytojas *interpretuoja* tragediniame kūrinyje vaizduojamus reiškinius ir kad jo emocinė reakcija priklauso nuo interpretacijos rezultatų; c) polinkį tragedijos veikėjų likimo, išgyvenimų tragiškumą suvokti „natūralaus“ požiūrio plotmėje susiklosčiusių bendrųjų prasmų, pertekiančių įprastinę gėrio ir blogio, kančios ar skausmo sampratą, terpėje; d) nuostatą meno kūrinio prasmę tapatinti ne su konkrečia suvokėjo atliekamos kūrinio interpretacijos išdava, o laikyti ją eg-

zistuojančia iki kūrinio interpretacijos vyksmo, ir kt. Šios požiūrio į tragediją ir jos suvokimą ypatybės lemia tai, kad tragedijos, kaip meno kūrinio, prasmė nepagrįstai susiaurinama iki įprastinių, kasdienėje žmonių patirtyje nusėdusių prasmų, dėl kurių vaizduojami reiškiniai suprantami kaip tragiškus, sunkius išgyvenimus sukeliančios blogio apraiškos, žadinančios ne pasitenkinimo, o pasibaisėjimo ar skausmo jausmus. Tragedijos kūrinis nagrinėjanti teorinė mintis neretai nepastebi tų šio žanro meno kūrinų prasmės dėmenų, kurie išreiškia tam tikrai bendruomenei itin svarbias sociokultūrinės vertybes: pavyzdžiui, išaukština meilę, ištikimybę, pasiaukojimą kitų labui, principingumą, ryžtą ginti humanistines vertybes net gyvybės kaina, pasišventimą kovai su blogiu ir t. t. Jei kūrinio interpretacijos metu tragedijos skaitytojas ar žiūrovas suvokia šias vertybines prasmes ir jei jos atliepia jo išpažįstamas, jam brangias vertybes, meno kūrinys tampa įtaigiu dvasinio pasitenkinimo šaltiniu. Vadinasi, ne pats vaizduojamas reiškiny, kuris įprastinės bendrosios patirties kontekste suvokiamas kaip blogis, o jo vertybinis įprasminimas, atliepiantis kūrinio suvokėjo vertybių sistemą, jos prioritetus, lemia suvokėjo emocinį atsaką, neretai įvardijamą katarsio ar kitokiu terminu, pabrėžiančiu dvaisiškai asmenį praturtinanti tragedijos poveikį. Be to, tragedijos, kaip ir daugelio kitų meno kūrinų, suvokėjo reakcijai neabejotiną įtaką daro ir tai, kad įprasminami reiškiniai yra ne realios tikrovės faktai ar jų teisingumo (klaidingumo) matu vertintinas aprašy-

mas, o meninio raiškingumo, išmonės reikalavimų saistomas netiesioginis tikrovės atvaizdas.

Prasmės, kaip metodologinio estetikos tyrimų principo, reikšmės supratimas padeda siekti ir įtikinamesnio fikcijos paradokso aiškinimo. Šio paradokso esmė susijusi su skaitytojo, žiūrovo ar klausytojo reagavimu į meninę išmonę grindžiamą kūrinį. Dalykas tas, kad meno kūrinį interpretuojantis suvokėjas emociškai reaguoja į jame vaizduojamus veikėjus, įvykius ar situacijas, nors netiki, kad jie realiai egzistuoja. Įprasta kūrinio suvokėjo nuostata yra veikiau priešinga: įsitikinimas, kad vaizduojami personažai, įvykiai, aplinkybės yra meninės vaizduotės, išmonės vaisius, fikcija, ne nepretenduojanti, bent jau tiesiogiai, į teisingą (klaidingą) tikrovės reiškinių atvaizdo statusą.

Teorinėje literatūroje fikcijos paradoksas aiškinamas taip pat įvairiai, kaip ir tragedijos paradoksas³³. Šie aiškinimai, mūsų galva, neretai kelia abejones, nes juose deramos vietos neranda kelios aptariamam paradoksui suprasti svarbios semantinės aplinkybės. Pelnyto dėmesio dažnai nesulaukia tas faktas, kad: 1) meno kūrinų, tarp jų ir paremtų menine išmone, interpretacija vyksta asmens praktinio gyvenimo plotmėje susiklosčiusių, jo patirtį sudarančių bendrųjų prasmų kontekste; 2) patirtyje glūdinčios bendrosios prasmės ikūnija asmeniui svarbius, tolydžio atsikartojančius sociokultūrinio patyrimo elementus; 3) remiantis bendrosiomis prasmėmis interpretuojami tiek realios tikrovės reiškiniai, tiek vaizduojamojo meno kūrinuose sutinkami

fiktyvūs, menininko vaizduotės sukurti reiškiniai; 4) interpretacijos išdava – kūrinio prasmė – paprastai nesutampa su interpretacijos metu aktualizuojamomis bendrosiomis prasmėmis, kurių terpėje įprasminamas suvokiamas kūrinys; 5) integralų interpretacijos metu aktualizuojamų bendrųjų prasmių klodą sudaro vertybinės prasmės, išreiškiančios asmens išpažįstamas sociokultūrinės vertybes; 6) kūrinio interpretacijos metu suvokėjas įprasmina vaizduojamus personažus, jų savybes, elgseną, aplinkybes, be kita ko, ir interpretacijos metu aktualizuojamos savo vertybinės patirties, ją įkūnijančių bendrųjų prasmių kontekste; 7) vaizduojamų reiškinių vertybinio įprasminimo santykis su kūrinį interpretuojančio asmens vertybių sistema lemia atitinkamą – empatišką ar, priešingai, neigiamą – jo santykį su minėtais reiškiniais bei atitinkamą emocinę reakciją; 8) emocinį suvokėjo reagavimą žadina ne meno kūrinyje vaizduojamų reiškinių fiktyvus pobūdis, o sociokultūrinių vertybių, su kuriomis interpretacijos metu siejami tie reiškiniai, gyvenimiškasis reikšmingumas, svarbumas, aktualumas suvokėjui – visada, žinoma, santykinis, reliatyvus įvairiais atžvilgiais: individualiu, kultūriniu, istoriniu ir kt.

Apibendrinant išdėstytus samprotavimus apie prasmės ir kontekstinių veiksnių reikšmę nagrinėjant teorines

estetikos ir kitų pažinimo sričių problemas, galima padaryti keletą išvadų:

1. Vadinamasis „natūralus“, „neutralus“, kontekstinių veiksnių tariamai nesaisdomas požiūris į tikrovę sietinas su asmens patirtimi, kurioje kaupiasi abstrahuotos, konkrečių raiškos aplinkybių neatspindinčios, bendrosios suvokiamų tikrovės reiškinų prasmės.
2. Patirtį sudarančios bendrosios prasmės yra aktualizuojamos interpretacijos procese ir reiškiasi kaip integralus semantinis interpretacijos metu išsiskleidžiančių prasmių ar patyrimo dėmuo.
3. Estetikos problemų nagrinėjimo požiūriu itin svarbus yra vertybinis žmogiškosios patirties matmuo ir jo raiška suvokiamų reiškinių, tarp jų ir meno kūrinų, interpretacijos vyksme.
4. Interpretacijos metu išsiskleidžianti meno kūrinio prasmė negali būti tapatinama vien su asmens aktualizuos patirties segmente glūdinčiomis bendrosiomis prasmėmis. Sutapimo atveju meno kūrinys nustotų realios sociokultūrinės reikšmės.
5. Kūrinio interpretacijos metu besiskleidžianti jo prasmė reiškiasi kaip konkretus, įvairių kontekstinių veiksnių ir aplinkybių saistomas semantinis darinys. Todėl kontekstas laikytinas itin reikšmingu metodologiniu estetikos problemų aiškinimo principu.

Literatūra ir nuorodos

¹ A. Lingis. *Nieko bendra neturinčiųjų draugija*. – Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 15.

² R. Tarnas. *The Passion of the Western Mind*. – New York: Ballantine Books, 1993, p. 397.

³ D. Novitz. Postmodernism. Barthes and Derrida, in *Routledge Companion to Aesthetics*. Ed. by B. Gaut, D. McIver Lopes. – London, New York: Routledge, 2002, p. 156.

- ⁴ G. Vattimo. *Beyond Interpretation: The Meaning of Hermeneutics for Philosophy*. – Stanford: Stanford u-ty press, 1997, p. 109.
- ⁵ Ten pat, p. 32–33, 66.
- ⁶ R. Rorty. *Philosophy and the Mirror of Nature*. – Princeton: Princeton u-ty press, 1980, p. 293.
- ⁷ U. Eco. *Kant and the Platypus*. – London and oth.: Vintage, 2000, p. 43.
- ⁸ G. Vattimo. *Beyond Interpretation: The Meaning of Hermeneutics for Philosophy*. – Stanford: Stanford u-ty press, 1997, p. 8.
- ⁹ Atverkime socialinių mokslų gelmes. C. Gulbekiano Socialinių mokslų pertvarkymo komisijos pranešimas. – Vilnius: Knygiai, 2002, p. 62.
- ¹⁰ G. Vattimo. *Beyond Interpretation: The Meaning of Hermeneutics for Philosophy*. – Stanford: Stanford u-ty press, 1997, p. 33.
- ¹¹ D. Novitz. Postmodernism. Barthes and Derrida, in *Routledge Companion to Aesthetics*. Ed. by B. Gaut, D. McIver Lopes. – London, New York: Routledge, 2002, p. 157.
- ¹² H.-G. Gadamer. *The Beginning of Philosophy* – New York: Continuum, 1998, p. 24.
- ¹³ Ten pat, p. 30.
- ¹⁴ G. Vattimo. *Beyond Interpretation: The Meaning of Hermeneutics for Philosophy*. – Stanford: Stanford u-ty press, 1997, p. 21.
- ¹⁵ G. Vattimo. *The End of Modernity*. – Baltimore: The John Hopkins u-ty press, 1991, p. XII.
- ¹⁶ R. Rorty. *Philosophy and the Mirror of Nature*. – Princeton: Princeton u-ty press, 1980, p. 208.
- ¹⁷ U. Eco. *Interpretation and Overinterpretation*. Ed. by S. Collini. – Cambridge: Cambridge u-ty press, 1997, p. 35.
- ¹⁸ Ten pat, p. 105.
- ¹⁹ H. Kincaid. Contextualism, Explanation and the Social Sciences, in *Philosophical explorations*, vol. 7, 2004, N. 3, p. 201.
- ²⁰ D. Novitz. Postmodernism. Barthes and Derrida, in *Routledge Companion to Aesthetics*. Ed. by B. Gaut, D. McIver Lopes. – London, New York: Routledge, 2002, p. 156.
- ²¹ T. Eagleton. *After Theory*. – New York: Basic Books, 2003, p. 135.
- ²² C. Geertz. *Kultūrų interpretavimas*. – Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 301.
- ²³ J. Derrida. *Positions*. – Paris: Minuit, 1972, p. 42.
- ²⁴ A. D. Woozley. Universals. *The Encyclopedia of Philosophy*. Vol. 8. Ed. by P. Edwards. – New York and oth.: Simon and Shuster Macmillan, 1996, p. 194.
- ²⁵ M. Dummet. *Origins of Analytical Philosophy*. – Cambridge: Harvard u-ty press, 1996, p. 67.
- ²⁶ Z. Bauman. *Postmodernity and its Discontents*. – Washington, New York: New York u-ty press, 1997, p. 107.
- ²⁷ U. Eco. *Kant and the Platypus*. – London and oth.: Vintage, 2000, p. 285.
- ²⁸ Ten pat, p. 181.
- ²⁹ Ten pat, p. 178.
- ³⁰ S. H. Olsen. The “meaning” of a Literary Work, in *Aesthetics and the Philosophy of Art: The Analytic Tradition*. Ed. by P. Lamarque, S.H.Olsen. – Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2004, p. 180.
- ³¹ Stolnitz. J. J. On the Cognitive Triviality of Art, in *Aesthetics and the Philosophy of Art: The Analytic Tradition*. Ed. by P. Lamarque, S.H.Olsen. – Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2004, p. 342.
- ³² J. Levinson. Emotion in Response to Art, in *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Vol. 3. Ed. by E. Craig. – London, New York: Routledge, 1998, p. 273–280.
- ³³ Žr. ten pat.